

BÜYÜK TAARRUZDAN ÖNCE YUSUF KEMAL BEY'İN PADİŞAHLA GÖRÜŞMESİ VE AVRUPA SEYAHATI

Dr. Ömer AKDAĞ *

Giriş

Millî Mücadele, Türk Milletinin yediden yetmişe her ferdinin bütün imkânlarını seferber ettiği bir mücadeledir. Bu mücadelede önemli hizmetler üstlenmiş gerek siyasî gerekse askerî şahısları tanımak, millet olarak her ferдин görevi olmalıdır. Milleti için hayatını ortaya koymuş şahsiyetler, o milletin mimarlarıdır ve onlara saygı duymak, onların hatıralarını yad etmek bizim en önemli görevlerimiz arasındadır. Bir milletin şahsiyeti, onun tarihiyle bütünleştiği oranda güçlenir ve değer kazanır. Bu toprakları bizlere canı ve kanı pahasına bırakan şahsiyetlere minnet duymak her Türk için öncelikli bir görev olmalıdır. Tarihi şahsiyetlerin unutulduğu toplumlarda idealist bir gençliğin zemin bulması mümkün değildir. İdealist ve mefkure sahibi olmak için öncelikle mazi ile sağlıklı bir şekilde bütünleşmek esastır. Mazi ile yani tarihle bütünleşemeyen toplumlarda geleceğe güvenle bakmak mümkün değildir. Zira "gelecek" denilen kavram "mazi" ile güç bulur. Tarihimize sorumlu tarih anlayışı çerçevesinde bütünleşmek mecburiyetindeyiz. Sorumlu tarih anlayışı, "dün"e saplanıp kalmak değil, aksine "dün"den "ibret" alarak hataların tekrarını önlemek ve geçmişimizi öğrenerek şahsiyet kazanmaktır. Zira "dün" olmadan "bugün" olamaz.

Yusuf Kemâl Bey'de (Tengirşenk) (1876-1969) yakın tarihimizin siyasî şahsiyetlerindedir. Millî mücadele, bilindiği gibi sadece silahla yapılmamıştır. Belki son sözü silah söylemiştir ancak bütün olumsuz şartlara rağmen başta M. Kemâl Paşa olmak üzere Millî Mücadelenin önderleri daima siyasî yönden de diplomatik teşebbüslerde bulunma yolunu tercih etmişlerdir. Yusuf Kemâl Bey, ilk İktisat Vekilimiz olarak Birinci Büyük

* Selçuk Üniversitesi, Konya.

Millet Meclisi'nde görev almıştır. 1921 yılında bu görev uhdesinde olduğu halde Bolşevik Rusya ile Moskova Muahedesi'ni imzalamıştır. Doğu sınırlarımızın bu andlaşma ile güven altına alınmasından sonra Yusuf Kemâl Bey, Moskova'dan vatana dönerken kendisini gıyabında TBMM'i Hariciye Vekilliğine seçmiştir. Bu görevde Büyük Taarruzun yapıp düşmanın yurdumuzdan temizlenmesine kadar kalmıştır.

Yusuf Kemâl Bey, sadece Millî Mücadele'de önemli görevler üstlenmiş değildir. 1908 yılında ikinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte oluşturulan Meclis-i Mebusan'da mebus olarak bulunmuştur. Bu mütevazı ve aynı zamanda ilim adamı olan millî şahsiyetimiz, Ccmhuriyetin ilk dönemlerinde 1925 yılında açılan Ankara Hukuk Fakültesi'nde İnkılâp Tarihi dersleri vermiştir. Demokrat Parti'nin ilk kurucuları olan dört kişiden sonra gelen beşinci kişidir. 1947 yılında kurulan Millet Partisi'nin ilk kurucuları arasındadır. 1961 yılındaki Kurucu Mecliste en yaşlı üye sıfatıyla başkanlık yapmıştır. Bu makalede Yusuf Kemâl Bey'in Millî Mücadele döneminde Hariciye Vekilliği esnasında diplomatik yolla Avrupa'da ve İstanbul'da yapmış olduğu temaslar açıklanmaya çalışacaktır.

Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'da Bazı Temaslar Yapmak Üzere Görevlendirilmesi

Sakarya Zaferi'nden sonra siyasî gelişmeler hızlı bir seyir takip etmeye başladı. Ankara İtilâfnamesi'nin imzalanmasıyla İtilâf Devletleri arasında gedik açılmıştı. 1922 yılı Ocak ve Şubat aylarında İngiltere, yapılacak bir barış andlaşmasını Mustafa Kemâl Paşa'ya kabul ettirebilmek için baskı yapmaya hazırlanmaktaydı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri H. Rumbold, 15 Ocak tarihli şifre yazısında Mustafa Kemâl Paşa'nın Misak-ı Millî'nin kabul edilmediği bir barış andlaşmasına yanaşmayacağını bu sebeple yeni barış şartlarının Padişah'a teklif edilmesini belirtiyordu. Böylece Padişah, Anadolu'ya çağrıda bulunacak ve Misak-ı Milliden başka şart kabul etmeyen Ankara Hükûmeti zor durumda kalacaktı. Ayrıca İngiltere, Yunan ordusunun 30 Aralık 1921'de Anadolu'dan çekilebileceğini Fransa'ya teklif etmişti ama bunu geciktirmeyi düşünüyordu. Müttefikler özellikle İngiltere, Ankara hükûmetine karşı oyalama siyaseti uyguluyordu.

İtilâf kanadında bu gelişmeler devam ederken İtalya'dan M. Tuozzi Başkanlığında bir heyet Aralık 1921'de Ankara'ya geldi. İtalyan Heyeti ile yapılan görüşmelerde İtalya, Anadolu'daki nüfuz bölgeleri konusunda direnmekteydi. Bunun üzerine Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey, Roma'daki TBMM Hükümeti temsilcisi Cami Beyle bir görüşme yaptı. Hariciye Vekiline Cami Bey, İtalya ile anlaşma sağlanamazsa vakit kazanılması konusunda tavsiye de alıyordu¹. Sonuçta İtalyanlarla anlaşma sağlanamadı ve görüşmeler sona erdi.

Ankara Hükümeti bir yandan askerî hazırlık yaparken diğer yandan da barış için diplomatik girişimlerde bulunuyordu. Bunun için Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey'in Londra ve Paris'e görüşmeler yapmak üzere gönderilmesi düşünülmüyordu. Yusuf Kemâl Bey, bu konuda 2 Şubat 1922 günü Meclisin gizli oturumunda şunları söyledi: *"Bu hususta hakikaten biraz geç kalındı. Ama geç de olsa faydalı olacağını zannediyoruz. Avrupa da rüzgardan da istifade edeceğim. Yani orada bulunan bütün Türklere ve orada bulunan bütün İslâmlardan istifade edeceğim. Bu heyet, bir heyet-i mahsus halinde değil yalnız Hariciye Vekili'nin seyahati halinde olması düşünülmektedir."*² Aynı oturumda Hafız Mehmet Bey'in (Trabzon) *"Yusuf Kemâl Bey'in, şark siyasetini takip ile muvaffak olduğu kadar garp siyasetinde de muvaffak olacağına şahsı itibariyle itikadı var mı?"* sorusuna Yusuf Kemâl Bey, şu karşılığı verdi: *"Arkadaşlar, bu hususta düşündük taşındık, en muvafık olarak oraya garba şark siyasetini yapan bir adamın gitmesini muvafık bulduk. Şark siyasetini yapan bir adam, (kendisini kastediyor) bu memlekete bir dost yaptı buraya geldi ve bunu meclisiniz de kabul etti ve elhamdülillah memleketi hiç bir yere esir etmedi ve etmeyecektir."*³

Bu görüşmelerden sonra Yusuf Kemâl Bey'in Avrupa'ya seyahatiyle ilgili konu TBMM'ye arz edildi ve görüşmeler sonunda oy birliği ile kabul

1 Selahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C. II*, Ankara-1991, s. 210.

2 TBMM GCZ, Devre, 1. Cilt. 2, s. 672-673. (Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları).

3 TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 673.

edildi⁴. Avrupa'ya gitmesine karar verilen Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Beyle birlikte şöyle bir heyet oluşturuldu⁵:

Yusuf Kemâl Bey : Hariciye Vekili, Heyet Başkanı⁶

Münir Bey : Hukuk Müşaviri

Hikmet Bey : Siyasî İşler Müdürü

Ferid Bey : Özel Kalem Müdür Vekili

Kemâl Bey : Siyasî İşler Katibi

Binbaşı Tevfik : Siyasî İşler Katibi

Yusuf Kemâl Bey'in İstanbul üzerinden Avrupa'ya gitmesi kararlaştırıldı. Aslında bunu Yusuf Kemâl Bey, kendisi istemişti. Bunun sebebini kendisi şöyle açıklamaktadır: *"Eğer İstanbul Hükûmetini razı edebilirsem, 'Ankara Hükûmetinin Dışişleri Vekili bizim adımıza konuşmaya da yetkilidir', dedirtebilirsem bu büyük bir faydadır. İstanbul üzerinden bunun için gitmek istiyorum."*⁷

Y. Kemâl Bey, gerekçesini bu şekilde açıkladıktan ve Mustafa Kemâl Paşa'nın da onayını aldıktan sonra O'ndan şu talimatları aldı: Hariciye Vekili, yalnız Tevfik Paşa (Sadrazam) ve Padişah ile görüşecek bunların dışında kimseyle görüşmeyecek. Nazırlardan ziyarete gelen olursa iade-i ziyaret yapmayacak. Padişah ile yapılacak olan görüşmede, TBMM'nin Hilâfet makamını tanıdığını ifade edecek, O'nun da Ankara'daki meclisi tanınmasını teklif edecek⁸.

4 TBMM GCZ, D 1, C. 15, s. 211 (TBMM Zabıt Celsesi); Yusuf Hikmet Bayur, "TBMM Hükûmeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Tengirşenk'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar" Belleten, C. XL, N. 16, Ekim-1976, s. 625.

5 Bayur, a.g.m., s. 626; Heyetle ilgili harcamalar için bk. İcra Vekilleri Heyeti'nin 5.2.1338 tarih ve 1372 sayılı kararname. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi; Ayruca, *Düstur*, Terip 3 C. 3, s. 218.

6 Refik Halit, *Ago Paşanın Hatıraları*, İst-1939, s. 115.

7 Bayur, a.g.m., s. 624.

8 M. Kemâl Atatürk, *Nutuk*, c. 2, Ank-1984 s. 437; A. İzzet Paşa, Yusuf Kemâl Bey'e verilen talimat konusunda şunları söylemektedir: "Hükûmet dairelerinde, hükûmete ait binalara (maksat Hariciye konağı olacak) ayak basmayacak, hükûmet ricalinin şahıslarıyla münasebete girişecek fakat mevki ve makamlarını tanımayacak. Bu ilkeleri Hamit Beyle Yusuf Kemâl Bey'mi kararlaştırdı yoksa Ankara'dan mı emrolundu bilmiyorum" bk. A. İzzet Paşa, *Feryadım*, C. 2, İst-1995, s. 156.

Nihayet Yusuf Kemâl Bey, 7 Şubat 1922 günü Ankara'dan ayrıldı⁹. Heyet, yoldayken kendilerine halk tarafından iki muhtıra verildi. Bunlardan birisi, 9 Şubat 1922 tarihliydi ve Bahçecik Nahiyesi'ne mensup Hamidiye, İcadiye, Şevketiye, Mururiye, İrşadiye, Ayvazpınar ve Ahmediye "ahalisi" adına verilmekteydi. Söz konusu muhtırada Yunan vahşetinden bahsedilmekte, Avrupa'ya Misak-ı Millî'nin tanıtılması belirtilerek bu konunun "Düveli Müttefikaya iblağı" rica edilmekteydi¹⁰. İkinci muhtıra 14 Şubat 1922 tarihliydi ve İzmit Kandıra Kazası ahalisi adına verilmişti. Aynı konuları ihtiva ediyordu¹¹.

Yusuf Kemâl Bey ve beraberindeki Heyet, 15 Şubat 1922 günü İstanbul'a geldi. Haydarpaşa Garı'nda kalabalık bir halk tarafından coşkuyla karşılandı¹². Yusuf Kemâl Bey, kendisini karşılayanlar arasında bulunan Tıbbiyeliler tarafından Tıbbiye Mektebi'ne götürülerek orada kendisine okulla ilgili bir albüm hediye edildi. Çünkü kendisi de eski bir "Tıbbiyeli"ydi¹³. Daha sonra ikamet etmek üzere Dr. Akıl Muhtar Bey'in evine geldi ve İstanbul'da kaldığı süre içinde burada kaldı¹⁴.

Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki Temasları

Yusuf Kemâl Bey, İstanbul'a vardıktan sonra 16 Şubat günü sabah

9 Yusuf Kemâl Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde İstanbul* 1981, s. 241; Bayur, *Belleten*, agm, s. 626; Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul-1990, s. 1018; Naşit Uluç, *Cumhuriyet*, 27 Ekim-1968.

10 Sözkonusu muhtıranın tam metni için bk. *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 119-1923, C. 1, Ank. 1992, s. 388-389 (Kısaltma; Ata. MDP).

11 Muhtıranın tam metni için bk. *Ata. MDP*, s. 391.

12 Bayur, agm, s. 626; Karşılamaya gelenler arasında İzzet Paşa'nın özel kalem müdürü de bulunmaktaydı. bk. *Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ne göndermiş olduğu 18 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf*. (Ata. MDP, c. 1, c. 397); Tengirşenk, age, s. 241; Ahmet İzzet Paşa, Yusuf Kemâl Bey'in İstanbul'a gelişi konusunda şunları söylemektedir; "Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin büyük Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey'in İstanbul'a şeref vermesi, özel şartlar altında vukuu güzel bir olay oldu. bk. A. İzzet Paşa, *Feryadım*, C. 2, s. 156.

13 Y. Kemal Bey, arkadaşlarıyla birlikte bir av partisi esnasında av tüfeğinin patlaması sonucunda parmaklarından yaralanmıştı. Bunun üzerine Askeriye-i Tıbbiye'ye nakli yapılmıştı. Bir süre de burada tahsiline devam eden Y. Kemâl, derslerinde üstün bir başarı gösterdiği için o zamanın geleneği gereği "sınıf çavuşu" yapılmıştı. Daha sonra "Gizli Cemiyet" in organize ettiği öğrenci olaylarında direkt ilgisiz olmadığı halde Y. Kemâl, "sınıf çavuşu" olduğundan sorumlu tutuldu. Bunun üzerine bu okuldan parmaklarının "sakat" olduğunu gerekçe göstererek "ihracını" talep etti ve ayrıldı. Bk. *TBMM Arşiv*, TKÖ DN. 3 SN, 266; Nur, (1992), I, s. 300; Uluç, agm, *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1968; Y. Kemâl'in Tıbbiye'deki arkadaşı Ethem Ruhi, Y. Kemâl'in siyasi suçlu olarak okuldan ihraç edildiğini belirtmektedir. Bk. *İleri Gazetesi*, 13 Haziran 1337.

14 İzzet Paşa, age, s. 256.

saatlerinde Hamit Beyle birlikte Tevfik Paşa'nın konağında bir görüşme yaptı Yusuf Kemâl Bey, Hariciye Vekâletine gönderdiği raporda görüşme yeri olarak, Hamit Bey'in evini belirtmekle beraber gerek kendi hatıralarında (Vatan Hizmetinde) gerekse A. İzzet Paşa'nın eserinde görüşme mahalli Tevfik Paşa'nın konağı olarak belirtilmektedir¹⁵. Görüşmede Hamit Bey, A. İzzet Paşa ve Tevfik Paşa bulunmaktaydı. Yusuf Kemâl Bey, raporunda görüşmeyle ilgili şunları yazmaktadır; *"İzzet ve Tevfik Paşa'larda İngiliz korkusu ve İngilizlerle anlaşmak arzusu var. İzzet Paşa, devletlerle olan münasebatında (ilişkilerinde) ismini zikretmeksizin aşağı yukarı Misak-ı Millî esaslarını istemekte ısrar ettiklerini söylüyor. Bir ara Büyük Millet Meclisi'nin Makam-ı Hilâfete merbut (bağlı) olduğuna dair söylediğim söz fevkalâde memnuniyetlerini mucib oldu. Sulh için devletlerin karşısına çıktığımızda ezümle (kısaca) benim seyahatim esnasında Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili olarak serdedeceğim tekliflerin kendilerinin de fikirleri olduğunu suret-i münasebede (yeri geldikçe) buradaki komiserlere bildirmelerine dair olan teklifimizi prensip olarak muvafık gördüler. Arkadaşlarıyla görüşüp bir cevap verecekler."*¹⁶

Yusuf Kemâl Bey'in raporunda yer vermemekle beraber görüşmelerde bulunan bir kişi olan A. İzzet Paşa'nın belirttiğine göre söz konusu görüşmede; Yusuf Kemâl Bey'in verdiği bilgilere ilâveten, adli kapitülasyonlar ve buradaki görüşmelerin gazetelerde yayınlanması konuları da müzakere edildi. Yusuf Kemâl Bey, adlî kapitülasyonların kayıtsız şartsız kaldırılmasına "istekli ve taraftar" olduğunu açıkladıktan sonra siyasî konularda A. İzzet Paşa'nın görüşlerine katıldığını belirtti. Daha sonra Hariciye Vekili, şunları söyledi; *"Bu derece düşünce birliği meydana geldikten sonra, bunun gazetelerle ilan edilmesini ve kendisinin (Yusuf Kemâl Bey) İstanbul hükûmeti adına açıklamalarda ve savunmalarda bulunabileceğinin de eklenmesini istedi. Bunun üzerine A. İzzet Paşa'nın 'Pa-*

15 Tengirşenk, age, s. 241; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali; C. II*, İstanbul, 1987. s. 702; Ayrica A. İzzet Paşa, "sadaret konağı devletin değil Tevfik Paşa'nın kendi malıydı" ifadesini kullanmaktadır. Bk. A. İzzet, age., s. 156.

16 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ne göndermiş olduğu 18 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf; Tengirşenk, age., s. 241.

dışarı tarafından bir izin belgesi istermisiniz?' şeklinde bir soru sordu. Yusuf Kemâl Bey, buna gerek olmadığını yalnızca gazetelerde bu konuda açıklama yapılmasının yeterli olabileceğini söyledi. Ahmet İzzet Paşa bundan sonra Yusuf Kemâl Bey'e, Büyük Millet Meclisi'nin ilk kurulduğu zamanki programa yani Saltanat ve Hilâfeti tutsaklıktan kurtarmaya halen sadık olup olmadıkları, barıştan sonra Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesi veya düzeltilmesi hakkında güvence verip veremeyeceğini sordu. Yusuf Kemâl Bey, bu soruya 'bu meselenin gönülün istediği şekilde bir barışın imzalanmasından sonra sözkonusu olabileceği' şeklinde karşılık verdi"¹⁷. Görüşmeler bu şekilde herhangi bir karara ulaşmadan tekrar görüşülmek üzere sona erdi. Görüşmeler, bu şekilde sona erse de A. İzzet Paşa tarafından "bakış açılarında tam bir beraberlik" olduğu konusunda Havas Ajansına bir telgraf gönderildi¹⁸. A. İzzet Paşa'nın verdiği bilgiye göre Y. Kemâl'in isteği doğrultusunda basına bilgi verilmişti. Fakat Y. Kemâl Bey, bu konulara temas etmemektedir.

Yusuf Kemâl Bey, aynı gün öğleden sonra İngiliz Komiseri Rumbold ve Fransız Komiseri General Pelle ile ayrı ayrı birer görüşme yaptı. Rumbold ile görüşmesinde seyahatin mahiyeti ve Yusuf Kemâl Bey'in karar almaya yetkili olup olmadığı, Yunanlılarla aramızdaki arazi meselesi, kapitülasyonlar, azınlıklar, boğazlar, gibi meseleler görüşüldü. Yusuf Kemâl Bey ile Rumbold arasında gerçekleşen görüşme ise ana hatlarıyla şöyledir; "*Rumbold, Yunanlılara Anadolu'nun tahliyesini teklifi durumunda bilfarz Anadolu'yu tahliye edeceğini kabul etsek bile Trakya'yı tahliye etmesi için bir çare yoktur*" dedi. Y. Kemal Bey, "*Anadolu'nun tahliyesinin adem-i kabulü (kabul edilmemesi) halinde ne yapılırsa, Trakya'nın tahliyesinin kabul edilmemesi halinde de aynı şey yapılacaktır*" dedi. Bunun üzerine Rumbold, "*Hükümetim bizimle müttefikan harp etmiş olan Yunanlılara karşı cebir istimal etmez*" dedi. Rumbold'un Trakya ifadesiyle hangi bölgenin kastedildiğini sorması üzerine Yusuf Kemâl Bey, "*mevzu bahis olan Şarkî Trakya'dır Fakat, Misak-ı Millî'miz Garbi Trakya'nın mukadderatını da Şarkî Trakya'nunkine raptetmiştir*" dedi. Adlî Kapitülasyonlarla ilgili olarak da; Hükümetimizin islahat-ı adliye ile meşgul

¹⁷ İzzet Paşa, age., s. 157.

¹⁸ İzzet Paşa'nın göndermiş olduğu açıklamanın tam metni için bk. A. İzzet Paşa, age., s. 410; Bayur, agm, s. 627.

olduğunu ve bu hususta icrasını tasavvur ettiğimiz islahatın kendileri için teminat teşkil edebileceğini söyledi. Hariciye Vekili, azınlıklar konusunda Misak-ı Milli hükmünce gerekenin yapılacağını söyledi. Rumbold, Boğazlar meselesinde bu konunun kendileriyle Elcizire ve Irak'tan dolayı önemli olduğunu belirtmesi üzerine Yusuf Kemâl Bey, şu karşılığı verdi: *"Bu konu daha ziyade Karadenize sahilolar olan devletleri alâkadar etmektedir. Bizce matlup (istenen) olan bizim hamiyetimizin (koruyuculuğumuz) mahfuziyeti (saklı kalması) ve İstanbul ile Marmara'nın emniyetini temindir."* Son olarak Rumbold, İngiltere'nin büyük bir Müslüman devleti olduğunu ve Müslüman aleminin halini nazara alarak kendilerinin de cidden sulhu arzu ettiklerini söyledi.¹⁹

Bundan sonra Yusuf Kemâl Bey, General Pelle ile bir görüşme yaptı²⁰. Bu konuda söz konusu raporda şunlar belirtilmektedir: *"General Pelle, iki gün evvel Paris'ten gelmiş olduğunu orada Millerand, Poincare, Mareşal Liautey ve General Gouraud ile bizim mesele hakkında görüştiğini, Poincare'in gelmesiyle Fransa'nın bize karşı siyasetinde herhangi bir değişiklik olmadığını, İslam Fransız tebasını (Fransızların sömürgesindeki Müslüman unsurlar) tatmin etmek, bizi tamamiyle Bolşeviklerin eline düşürmemek, Türkiye'yi yenileştirmek hususlarının Fransa'nın yararına bulunduğunu, binaenaleyh Yunanlıları himaye eden İngilizlere karşı Fransa'nın Türkiye avukatlığını yapacağını, adli kapitülasyonlar konusunda geçici bir süre için fedakarlık yapmamız gerekeceğini söyledi. Boğazlar konusunda Türkiye'nin tezini kabul etti. Şark Meselesinin hallinde Fransa ile İngiltere arasında anlaşmazlık olduğu görülmekte olduğundan şayet bu hususta İngiltere, Fransa'nın fikirlerine meyletmezse bu durumda ne olacağının sorulması üzerine; Fransa'nın bizim avukatlığımızı son dereceye kadar yapacağını fakat bir cihetten Almanya meselesi diğer taraftan arada bir ittifak bulunmasının Fransa'nın ellerini bağladığı belirtilerek her halde Türkiye aleyhinde bir tazyika (baskı) Fransa'nın iştirak etmeyeceğini söyledi."*²¹

19 Yusuf Kemâl bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ni göndermiş olduğu 18 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf.

20 Yeni Gün, 20 Şubat 1338.

21 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekaleti'ne göndermiş olduğu 18 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf; Selahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C. II, Ankara-1991, s. 205.

Yusuf Kemâl Bey, General Pelle'den sonra Amiral Bristol ile görüştü. Bu görüşmede gündemin ağırlık noktasını Pontus Rumları teşkil etti. Amiral Bristol ile görüşmesini tamamladıktan sonra kendisiyle görüşmek için gizlice haber gönderen Japon komiseriyle görüşme yaptı. Komiser, Hariciye Vekilimize özetle şunları söyledi; *"Adalet ve hakkaniyet sizdedir. Fakat dünyanın meselelere yaklaşımı adalete göre değil menfaate göredir. Onun için ben size iki meselede, yani malî murakabe ve Kapitülasyonlar meselelerinde pek ziyade mukavemete uğrayabilirsiniz. Bu meselelerde uysal davranmazsanız barışı elde edemezsiniz."* Yusuf Kemâl Bey, buna karşılık olarak; *"Malî meselede istiklâlimizi tehdit edecek şeylerin kabul edilemeyeceğini fakat imparatorluğa nazaran pek küçük kalmış olan Türkiye'ye hak ve adalet dairesinde isabet edecek diyunumuzun (borçlarımızın) tasviyesi için alacaklarımıza istiklâl ve hakimiyetimizle kabil-i tevfiğ (uygun bulunabilecek) olacak teminat vermeye hazır bulunulduğu, kapitülasyonlar meselesinde Japonya'nın yabancı imtiyazları tedricen (zamanın akışına bırakarak) ilga etmenin Türkiye açısından bir çok sebepten dolayı model olamayacağını izah etti."*²²

Yusuf Kemâl Bey, bundan sonra İtalyan temsilcisi Marke Garroni ile görüşme yaptı Garroni, İngiltere ile Fransa'nın Şark Meselesinde adeta karşı karşıya geldiklerini ve üçüncü olan İtalya'nın bunların arasını bulmakta büyük bir rolü olduğunu beyandan sonra Birinci Dünya Savaşı'nda müttefiklerin cepleri dolu olarak çıktıkları halde İtalya'nın eli boş olarak çıktığını ve yalnız iktisadî imtiyazat (ayrıcalıklar) elde etmek istediğini söyledi²³.

Yusuf Kemâl Bey, İtilâf devletlerinin temsilcileriyle görüştüktan sonra Sultan Vahdettin ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmeye geçmeden önce görüşme talebinin tarihi ve kimden geldiği konusunda bazı açıklamaların yapılması yerinde olacaktır. Yusuf Kemâl Bey, gerek hatıralarında gerekse Naşit Hakkı Uluğ ve Sabahattin Selek'le yapmış ol-

²² Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ne göndermiş olduğu 23 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf.

²³ Aynı tarihli rapor.

duğu mülâkatlarda Sultan'la görüşme meselesinin 17 Şubat'ta Hamit Bey'in evinde Tevîk Paşa tarafından gündeme getirildiğini belirtmektedir²⁴. A. İzzet Paşa, aynı görüşmeyle ilgili bilgi verirken Padişah'tan söz etmekte fakat burada konu, Yusuf Kemâl Bey'in Sultan'la görüşmesi değil Avrupa'da kendisinin yapacağı temaslarda görüş birliği olduğunu tasdiki ile ilgiliydi²⁵. Yusuf Kemâl Bey ise aynı görüşme ile bilgi verirken Sultan'ın sözkonusu olan bu görüş birliğini tasdik etmesi meselesinden söz etmemektedir. Burada Yusuf Kemâl Bey'in verdiği bilgiler arasında fark bulunmaktadır. Yusuf Kemâl Bey, hatıralarında ve yaptığı mülâkatlarda Sultan'la ilgili görüşme talebini belirlemekte fakat Hariciye Vekaleti'ne göndermiş olduğu ilk iki raporda²⁶ bundan bahsetmemektedir. Ancak üçüncü bir raporunda Sultan'la görüşme meselesinden bahsetmektedir²⁷.

Sultan'la görüşme yapılması için teklif, Ahmet İzzet Paşa tarafından Yusuf Kemâl Bey'e yapıldı²⁸. Daha sonra İzzet Paşa ile birlikte saraya gidildi. Tevfik Paşa da orada beklemekteydi. Sultan'ın huzuruna kabul olundular. Yusuf Kemâl Bey, hatıralarında ve diğer iki mülâkatında görüşme anını şöyle anlatmaktadır; *"Üçümüz birlikte Vahdettin'in bulunduğu odaya girdik. Vahdettin, bir koltukta oturuyordu. İşareti üzerine ben de karşısındaki koltuğa oturdum. Paşalar ayakta duruyorlardı. Padişah'ın gözleri kapalı idi. Bir şey söylemiyordu. Ben 'İcra Vekillerinden aldığım talimata tevfiikan (uygun olarak) Büyük Millet Meclisi Hükümeti, tarafı şahanelerinden (Sultan Vahdettin) Büyük Millet Meclisi'nin tanınmasını*

24 Tengirşenk, age., s. 242; Selek, age., c. 2., s. 702-703; Yusuf Kemâl Beyle birlikte heyette bulunan Yusuf Hikmet Bayur'da Yusuf Kemâl Bey'in ifadelerini tekrar etmektedir. Bk. Bayur, agm, s. 627-628; Ulug, Cumhuriyet, 27 Ekim 1968.

25 İzzet Paşa, a.g.e., c. 2 s. 158.

26 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekaleti'ne göndermiş olduğu 18 Şubat 1922 ve 23 Şubat 1922 tarihli şifreler.

27 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekaleti'ne, Mustafa Kemâl Paşa'ya verilmek üzere göndermiş olduğu Gizli ve Acele kayıtlı 23 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf.

28 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekaleti'ne, Mustafa Kemâl Paşa'ya verilmek üzere göndermiş olduğu Gizli ve Acele kayıtlı 23 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf; Tengirşenk, age., s. 241; Bayur'un İngiliz Yüksek Komiserine atfen verdiği bilgiye göre, (bu bilgi de Tevfik Paşa tarafından İngiliz komiserine verilmişti) Yusuf Kemâl Bey, A. İzzet Paşa ile birlikte Tevfik Paşa'ya gelerek, Sultanca kabul edilmesini istedi. Sadrazam herhalde Sultan'ın Yusuf Kemâl Bey'i Ankara Hükümeti'nin Hariciye Vekili sıfatıyla kabul edemeyeceği karşılığını verince O, Majeste'nin her hangi bir uyuşuğu gibi kabul edilmek istendiğini söyledi. Bk. Bayur, Belleten, s. 648; Selek, age., C. 2, s. 703; A. İzzet Paşa, Sultan'la görüşülmesi konusunda kendisinin nasıl aracı olduğunu araya başka kimler girdiğini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bk. A. İzzet Paşa, age., C. 2, s. 159.

istiyor' dedim. Vahdettin, gözlerini açmadı ve hiçbir cevap vermedi. Biraz bekledikten sonra kalktım müsaade istedim."²⁹ Y. Kemâl Bey, yukarıda söz konusu kaynaklara göre görüşmesini böyle nakletmektedir.

Ancak Mustafa Kemâl Paşa'nın şahsına gönderdiği 23 Şubat tarihli "gizli ve acele" kayıtlı şifresinde görüşme ile ilgili özetle şu bilgileri vermektedir: *"Hünkâr, redingot giymiş, önünü iliklemiş, ayakta duruyordu. Yer gösterdi cümlemiz oturduk. Hünkâr söze başladı. Tevfik Paşa'nın benim geldiğimi kendisi ile görüşmek istediğini söylediğini, riyaset (baş, reisi) etmekle müftehir (iftihar ettiği) olduğu milletin efradından (fertlerinden) biri ile görüşmekten haz duyduğunu"*³⁰ *beyandan ve halihazır nazara itibara alarak bu mülakatın gece olmasını tercih ettiğini beyandan sonra ihanet değil içtihat (görüş) hatası olarak harbe girdiğimizi söyledi. Bu arada hemen İzzet Paşa söze karışarak bu mülâkatın ' faydalı olacağını' kendisiyle Tevfik Paşa'nın düşünmüş olduklarını söyleyerek Padişahın sözlerini tashih ettikten sonra benim (Y. Kemal Bey) Padişaha 'Ankara'nın komünist ve cumhuriyetçi olmadığını' söylemekliğimi benden evvelce suret-i mahsusada rica eylediğini beyan ile 'bunu bey de tekrar ediyor' diyerek sözü bana bıraktı. O zamana kadar gözleri kapalı olarak söz söyleyen Hünkâr, oturduğu yerden biraz ilerledi. Kulağını bana tevcih ederek dikkatle dinlemeye başladı. Ben de şu sözleri söyledim. 'Payitahtın (başkent) işgali Makam-ı Hilâfetin maruz olduğu taziyk üzerine milletin işe başladığı Büyük Millet Meclisini nasıl teessür ettiği malum-u Hümayunlarıdır. Büyük Millet Meclisi ne komünisttir, ne de cumhuriyetçidir. Büyük Millet Meclisi Makam-ı Muallay-ı Hilâfeti tanır ve Zat-ı Hümayunlarından kendisinin tanınmasını istirham etmektedir.' Bu sözlerimden pek çok memnun görüldü. Yine uzun bir nutuk irad ederek, kendisinin hiçbir suizana (kötü düşünceye) düşmediğini milletin Hanedan-ı Osmani'den ayrılmasının her şeye nihayet vermek demek olduğu için bu*

²⁹ Tengirşenk, age, s. 242; Selek, age., c. 2, s. 703; Bayur, age, s. 628; Naşit Hakkı Uluğ, agm. Cumhuriyet, 28 Ekim 1968; Karabekir, Paşaların Kavgası, İst-1992, s. 85.

³⁰ Yusuf Kemâl Bey'in Sultan'ın bu şekilde hitap etmesi karşısında hiçbir şekilde cevap vermemesini Bayur, "bizi şaşırttı, bizde adeta bir şok etkisi yaptı. Hele Konuşma sırasında ulusun herhangi bir bireyi olarak kabul etmesi ve Yusuf Kemâl Bey'in kendisini Hariciye Vekili olduğunu belirtmeden, direnmeden Hilâfet konusunu açmış olması büsbütün yersiz ve anlamsızdır" demektedir. Bk. Bayur, Belleten, s. 629-630.

hususun kimsenin zihninden geçmeyeceğine emin olduğunu, birleşmek meselesine gelince milletle kendi arasına menhus (uğursuz) Yunanlıların girmiş oldukları için bunlar defedilmedikçe bu cihete gitmek muvafık olmadığını zannettiğini belirterek, itidal (soğukkanlılık) ile hareketi tavsiye etti. Ben ikinci defa ve sonuncu olarak söze başlayarak Büyük Millet Meclisi'nin ifratperest (fanatik) olmadığını yalnız milletin en meşru haklarını istemekte olduğunu ve pek mutedil bulunduğunu söyledim."³¹ Yusuf Kemâl Bey, görüşmeyi böylece aktardıktan sonra raporunun sonuna kendi değerlendirmesini şöyle belirtmektedir; *"Hünkâr, son derece milletperver görünmek istedi. Fakat şimdi Büyük Millet Meclisi'ni tanımak hususunda bir şey yapmadı. Mülâkattan pek memnun olduğu zahir (açık) idi. Yanılmıyorsam pek çok korkulara, endişelere düşmüş bir adam tavrını gösteriyordu."*

Gerek Yusuf Kemâl Bey'in Mustafa Kemâl Paşa'ya gönderdiği son raporda, gerekse diğer kaynaklarda (hatıra ve mülâkatlarında) görüşme ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Öncelikle Yusuf Kemâl Bey'in raporun dışında verdiği bilgilerde Sultan'ın hiç konuşmadığı belirtilmektedir. Bunun yanında *"gözleri yere dikilmiş başını öne doğru sallayıp durdu."* gibi ifadeler kullanılmaktadır³². Yusuf Kemâl Bey, Mustafa Kemâl Paşa'nın verdiği talimat gereği Sultan'a TBMM'yi tanınması konusunda teklifte bulunmuş fakat Sultan bu konuda açıkça olumlu veya olumsuz bir cevap vermemişti. Sultan'ın "Birleşme meselesine gelince milletle kendi arasına menhus Yunanlıların girmiş oldukları için bunlar defedilmedikçe, bu cihete gitmek muvafık olmadığını" söylemekle zımmen TBMM'yi kabul ettiğini ancak biraz zaman istediği anlamı çıkarılabilir. Ayrıca Yusuf Kemâl Bey, bu görüşmenin fayda sağlamadığına kanaat getirdiği için söz konusu

31 Yusuf Kemâl Bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ne, Mustafa Kemâl Paşa'ya verilmek üzere göndermiş olduğu Gizli ve Acele kayıtlı 23 Şubat 1922 tarihli şifre telgraf; Ahmet İzzet Paşa'da aynı bilgileri özet bir şekilde vermektedir. Yusuf Kemâl Bey'den farklı olarak Tevfik Paşa'nın daha önce hurda bulunduğunu belirtmektedir. Bk. A. İzzet Paşa, *age.*, c. 2, s. 159.

32 Selek, *age.*, c. 2, s. 703; Sultan Vahdettin ile görüşen Yusuf Kemâl Bey'in ifadelerinden Sultan'ın Millî mücadele ile ilgili bir küçümseme ifadesine rastlamadık. Fakat Sonyel'in yabancı kaynaklara dayanarak verdiği bilgiye göre; Padişah Kemâlistlerden o kadar nefret ediyordu ki, kendi ajanlarını harekete geçirerek Yusuf Kemâl'in katibi Kemâl Bey'in kayın pederinin evinde bulunan valizini bir mabeyinciyle açtırarak içindeki gizle belgelerin fotoğraflarını çektiriyor ve bir mabeyinciyle acele olarak İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold'a gönderiyordu. Bk. Sonyel, *age.*, c. 2, s. 221.

raporunun sonunu şu cümleyle bağlamıştı; "*Bizce ifşasına (açıklanmasına) lüzum-u kati (kesinlik) olmadıkça Hümkâr'la benim aramda müllakat vuku bulunduğu mektum (gizli) tutulmasını muvafık görmekteyim.*"

Yusuf Kemâl Bey, Sultan'la görüşmeyi tamamladıktan sonra dışarıya çıkar çıkmaz İzzet Paşa'ya "Niçin kendisinin müracaatçı gibi gösterildiği" konusunda tepkisini ortaya koydu. İzzet Paşa'da Sultan'ın huzurunda söylediklerini tekrar etti³³. Y. Kemâl Bey, bunun üzerine İzzet Paşa'ya şunları söyledi: "*Padişah, bana Büyük Millet Meclisini tanığını bildirseydi İcra Vekillerinden aldığım talimata göre İstanbul'un o zamanki Heyet-i Vükelası azalarına şeref ve haysiyetleriyle mütenasip makamlar verecektik. Madamülhayat (hayat boyu) maaşlarını temin edebilir ve icabedenleri mebus yapmaya alışabilirdik.*" Anlaşıldığına göre, Y. Kemâl Bey, beklediğini bulamamıştı. Hariciye Vekili, bütün bu gelişmelere rağmen hâlâ ümidini kaybetmemişti. A. İzzet Paşa'ya şunu teklif etti; "*İstanbul Hükûmeti, Avrupa'ya mümessil göndermek vesaire gibi harekette bulunmamalıdır. Bu cihet kabul edilmezse murahasalarımızın kendilerinin de murahasaları olduğu kabul edilmelidir.*"³⁴

İstanbul'daki Görüşmelere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Tepkiler

Ankara Hükûmetinin Hariciye Vekili İstanbul'da bu şekilde görüşmelerde bulunurken TBMM'nde fırtınalar kopmaktaydı. Yusuf Kemâl Bey'in Padişah'la yapmış olduğu görüşme, TBMM'de tepkiyle karşılandı. Konu, 6 Mart 1922 tarihli gizli oturumda görüşüldü. "*İstanbul Hükûmeti*" diye bir hükûmetin kabul edilmediği, Padişahlık makamı ile bütün bağların kesilmek istendiği bir ortamda Hariciye Vekilinin Meclise haber vermeden üstelik "*varlığının bile*" kabul edilmediği İstanbul Hükûmeti'nin

33 A. İzzet Paşa bu konuda şunları söylemektedir; "... Ben için başında Yusuf Kemâl Bey'in Padişahın huzuruna çıkmasının, Ankara'nın talimatları doğrultusunda olduğu halde, keyfiyetin bizden saklanmak istendiği kamsındayım. Ancak sonraki olaylardan alışıldığına göre, yukarıda sözü edilen kişiler tarafından samimi bir düşünceyle, kendisi bu müllakata sevk ve ikna edilmemiş ve Ankara'dan izin alındıktan sonra, o da muvafakat etmiş olmalı ki, mesele dışarıya sızınca ne yapacağını şaşırarak, Ankara'ya kendisinin Padişah tarafından davet olduğunu söylemiştir. Bk. A. İzzet Paşa, age., c. 2, s. 159; Mustafa Kemâl Paşa, bu konuda şunları söylemektedir; "Yusuf Kemâl Bey, İstanbul'da aldığı talimat çerçevesinde hareket etti. Fakat ne yazık ki İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini oyalayıp aldatarak Padişah'a müracaatçı gibi götürdüler." Bk. Nutuk, C. 2, s. 438.

34 Tengirşenk, age., s. 243.

aracılığı ile Padişah'a giderek Ankara Büyük Millet Meclisi'ni tanınması dileğinde bulunması, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerince aklın almayacağı, anlaşılmaz bir olay gibi görünüyordu.

Konuyu açıklığa kavuşturmak için arka arkaya soru önermeleri verildi. Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey, Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey ile Aydın mebusu Tahsin Bey ve arkadaşlarının vermiş oldukları soru önermeleri ele alındı. Sorulan sorulara cevap vermek üzere kürsiye Hariciye Vekâleti'ne vekâleten bakan Celal Bey geldi. Konu, Mecliste çoğunluğun olmadığı bir sırada ele alınmıştı. Celal Bey, şunları söyledi: *"İstanbul'dakileri son defa olmak üzere vatan ve vicdan görevine çağırmayı Heyet-i Vekile uygun gördü. Avrupa'ya giden Yusuf Kemâl bey'e İstanbul üzerinden geçerek gerekli şahıslarla ve isterse Halife ile de görüşme yetkisi verildi. İzzet Paşa, 20 Şubat 1922 günü Padişah'ın kendisiyle görüşmek istediğini bildirerek Yusuf Kemâl Bey'i saraya götürmüştür. Yusuf Kemâl Bey Halifeye, 'biz sizi tanıyoruz, sizin de bizi tanımanızı isteriz' demişse de ters cevap almıştır."*

Gensoru sahiplerinden Aydın mebusu Tahsin Bey, *"Ben önce Heyet-i Vekile'nin bu konuda görevini yapmadığını ispatlayacağım. Altıncı Sultan Mehmet denen şimdiki Padişah Vahdettin, Halifelik bayrağını Yunanlılara teslim eden adamdır. Böyle bir adamla görüşmek ve anlaşmaktan iyi bir sonuç beklenir mi idi? İşte Heyet-i Vekile'nin birinci yanlışı budur. İkinci yanlılık, Ahmet İzzet Paşa'ya güven duyulması ve onun aracılığı ile Padişahla pazarlığa girilmesidir. Halbuki Padişah İstanbul'da esirdir. Esirle değil efendisiyle anlaşmak gerekirdi. Efendisi ise Harrington'du. Onun efendisi de L. George'dir. Bütün bu yanlılıklar Heyet-i Vekilenin görevini bilmemesinden ve bu gibi meselelerde Meclisin düşünce ve kararını almamasındandır. Bundan ötürü Hariciye Vekili'nin geriye çağrılmasını Hükûmetin düşmesini teklif ederim."* Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey, *"Heyet-i Vekile, hiçbir zaman yüksek Meclisin ve hükûmetinin meşruluğunu Padişaha tasdik ettirmek ihtiyacı olduğunu karar veremez"* derken Mustafa Kemâl Paşa, *"Öyle bir şey yoktur, öyle bir karar alamaz"* diye karşılık verdi.

Bu sert hücumlar karşısında söz alan Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa, "Yusuf Kemâl Bey, Avrupa'ya Millî gayemizi, Millî mücadelemizi anlatmaya giderken Halifeye uğramadan sıvışıp gidemezdi. Birlik ve beraberlik göstermek gerekirdi." şeklinde konuştu. Son sözü Mustafa Kemâl Paşa olarak özetle şunları söyledi: "Meclisimizin, bütün milletle beraber izlemiş olduğu bir esas vardır ki, yüce Hilâfet makamına bağlıyız. Çünkü Hilâfet ve Sultanlık makamı herhangi bir kimsenin değildir, bizimdir. Onu koruduk, sonuna kadar da koruyacağız. Bundan dolayı bu makamda oturan kimse meclis kararlarına, milletin taleplerine uyacağını bildirirse onunla da görüşebilir diye Heyet-i Vekile karar almıştır. Bu da hükûmetin yetkisi içindedir. İstanbul'dakiler bir oyun çevirmişse Yusuf Kemâl Bey'in ne sebeple kabahati olur."³⁵

Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'dan Ayrılması

Ankara'da bu gelişmeler olurken İstanbul Hükûmeti, Avrupa'da temaslarda bulunmak üzere Hariciye Nazırlığı bünyesinde A. İzzet Paşa'nın başkanlığında bir heyet oluşturmaktaydı. Buna ilâveten Ankara Hükûmetini temsilen gelen Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey'e Avrupa'da yapılacak temaslara esnasında İstanbul Hükûmetini temsil konusunda yetki verilmemesi kararını aldı.³⁶

Yusuf Kemâl Bey, İzzet Paşa ile ilgili bu kararı kendisine ziyarete gelen General Pelle'den öğrendi. Bu habere oldukça şaşırarak Yusuf Kemâl Bey, hemen bu haberin doğruluğunu ve neden buna gerek duyulduğunu öğrenmek için Sadrazam Tevfik Paşa ile görüştü. Tevfik Paşa, "İngiltere ve Fransa komiserleri böyle istediler" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Y. Kemâl Bey, hemen Fransız temsilcisine giderek General Pelle'ye konuyu aktardı. Gn. Pelle, şunları söyledi; "Ben bunların içinde özü sözüne mutabık bir Tevfik Paşa var diyordum. Onun da mı özü sözüne uymuyor. Ben istemedim." Y. Kemâl Bey, Gn. Pelle'den bu sözlerini Tevfik Paşa'ya aktarabilmesi konusunda müsaade aldıktan sonra Tevfik Paşa'ya giderek tekrar görüştü. Y. Kemâl Bey, Tevfik Paşa'ya; "biz size Londra'da

35 TBMM GCZ, D. 1, C. 3, s. 14-19.

36 Karabekir, age, s. 1032.

sözü bizim heyete bıraktığınız için hüürnet ediyorduk. Bu muamelenize şaş-tım. İlk gün Avrupa'da sözü TBMM Hariciye Vekiline bırakacağınızı söy-lemiştiniz" şeklinde sitemlerini iletti. Y. Kemâl Bey'in naklettiğine göre bu sözler karşısında Tefvik Paşa'nın karşılığı "mahcup" bir şekilde "bir za-ruret vardır"³⁷ karşılığı olmuştur.

Yusuf Kemâl Bey'i direkt ilgilendirmesi bakımından İstanbul Hükümeti'nin gerçekleştirdiği bu görevlendirme konusunda biraz dur-makta fayda vardır. Tefvik Paşa, "bir zaruret vardır" derken herhalde Rumbold ile görüşmesini kastediyor olmalı. Çünkü Paşa, onunla gö-rüşmesini Yusuf Kemâl Bey'e aynen aktarması mümkün değildi. Sonyel'in verdiği bilgiye göre; Tefvik Paşa, Rumbold ile görüşmesinde Curzon'un Türklerin yararına yapmak isteyeceği herhangi bir sınır değışikliğinin, İs-tanbul yönetiminin yetkisini artırmak için İzzet Paşa'nın Londra'ya gön-derilmesini temenni ediyor aksi durumda Ankara'nın isteklerini artırmak ihtimalinin söz konusu olabileceğini söylüyordu³⁸.

Öte yandan A. İzzet Paşa, kendisinin bu seyahatle gö-revlendirilmesini iki sebebe bağlamaktaydı. Bunlardan birisi, İstanbul Hü-kümeti'nin Londra temsilcisi tarafından kendisine gönderilen bir yazıydı. Buna göre, Yusuf Kemâl Heyeti'nin Saltanat-ı Seniyye ricalince takdim edilmedikçe Londra'daki politikacılar tarafından kabul olunmayacağıydı. A. İzzet Paşa, bu bilginin sonradan pek doğru olmadığını ortaya çıktığını söylemekte ancak kendisinin her ihtimale karşı "millicilere" yardımcı ol-maya kararlıydı. Çünkü A. İzzet Paşa'ya göre, İngilizlerle "milliciler" ara-sında şiddetli bir ihtilâf çıkması kuvvetle muhtemeldi ve buna belki ken-disi engel olabilirdi. A. İzzet Paşa, bu düşünceyle İstanbul Hükümeti'nin vermiş olduğu görevi kabul etmişti³⁹.

37 Tengirşenk, age., s. 243; Bayur, agm, s. 631; Uluğ, agm. Cumhuriyet, 28 Ekim 1968; Burada bir husus dikkati çekmektedir; Tefvik Paşa, İzzet Paşa'nın Avrupa seyahatiyle ilgili olarak Yusuf Kemâl Bey'e bu konunun İngiltere ve Fransa komiserleri böyle istedi cevabı vermesine rağmen Yusuf Kemâl Bey'in bu konuda İngiliz temsilcisi ile görüşmeyip sadece Fransız temsilcisi Pelle ile gö-rüşmesi dikkat çekicidir.

38 Sonyel, age., c. 2, s. 221.

39 Sonyel'in İngiliz kaynaklarına dayanarak vermiş olduğu bilgiler, A. İzzet Paşa'nın bu en-dişesini doğrulamaktadır.; L. Curzon'dan Sir H. Rumbold'a gelen 31 Ocak 1922 tarihli kapalı telgrafta "Curzon, TBMM'nin aşırı dilekler öne sürmesi durumuna karşı, İstanbul yönetimi kullanılır ümidıyla

İkinci sebep de şuydu: İzzet Paşa'nın Gn. Pelle'nin tercümanından öğrendiğine göre; o günlerde müttefik devletlerin temsilcileri Paris'te toplanacaklardı. Yunanlılar bu devletleri kendilerine çekmek için yoğun faaliyetlerde bulunmaktaydılar. İstanbul Hükûmeti'nin bu konuda hareketsiz kalması İngilizleri çok fazla ürkütmekteydi. A. İzzet Paşa, bu durumu kendi ifadesiyle "ağzından kaçırmıştı". Vükeladan ileri gelenler ve sadrazan A. İzzet Paşa'nın "hemen" Avrupa'ya gitmesi konusunda tavsiyede bulundular. Ayrıca A. İzzet Paşa'ya göre, artık Yusuf Kemâl Bey'le görüş birliğine varma imkanı da kalmamıştı⁴⁰.

Yusuf Kemâl Bey, 1 Mart 1922 günü TBMM'nin kararıyla ve Ali Macit Bey vasıtasıyla A. İzzet Paşa'ya bir protesto⁴¹ mektubu bırakarak deniz yoluyla Marsilya'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı⁴². Yusuf Kemâl Bey ve heyetini İstanbul'dan kalabalık bir halk topluluğu uğurladı⁴³.

Türk Heyeti, vapura girince göndere Türk bayrağı çekildi ve halk bunu büyük bir coşku ile alkışladı. Vapur, Karaköy Rihtımı'ndan ayrıldıktan sonra Kızkulesi açıklarında İngilizler tarafından denetlenmek üzere durduruldu. Kimlik kontrolü güvertede yapılıyordu. Türk Heyeti ise salonda bulunuyordu. Kontrol için Türk Heyeti'nin güverteye çıkması is-

Sadrazam Tevfik Paşa'ya Ankara'nın dışında bir heyet gönderilebileceğini bildiriyordu. Bk. Sonyel, *age.*, C. 2, s. 220.

40 İzzet Paşa, *age.*, C. 2, s. 162.

41 Sözkonusu protesto mektubunda özetle şunlar vardı; TBMM namına sizi rüfekanızı memleket ve millete karşı medyun (borçlu) bulunduğunuz görevleri yapmaya davet ettim. Bizim Avrupa'da bulunacağımız bir zamanda sizin de Avrupa ricalini ziyaret için seyahate kalkışmanız barış ümidini tehir etmekten, birlik ve beraberliği yok etmekten ibarettir. Maatteessüf beyanatınız ve binnetice yapılan tertip beni Padişayla görüşme de müracaatçı durumuna düşürüldüm. Bu hareketiniz gayr-i meşru olan vaziyetinize uygundur." Mektubun tam metni için Bk. Tengirşenk. *age.*, s. 244-245; Uluğ, *agm. Cumhuriyet*, 28 Ekim 1968; İzzet Paşa, Yusuf Kemâl Bey'den sözkonusu mektubun dışında yazılı bir metin daha aldığını belirtmekte ve şunları söylemektedir; "Yusuf Kemâl Bey'den aldığım emredici, küçük düşürücü olduğu kadar edepsizci olan bir tezkere aldım" Bk. A. İzzet Paşa, *age.*, C. 2, s. 164; *Yeni Gün Gazetesi*, İzzet Paşa'nın bu seyahati ile ilgili olarak şunları yazıyordu; "Son davranışıyla kendini o kadar kirletmiştir ki Hindistan'ın tüm lavantaları bile onu temizleyemez." *Yeni Gün*, 6 Mart 1338.

42 *Tevhid-i Efkâr*, 22 Mart 1338.

43 Basında bu olay şöyle anlatılmaktadır; Vapura kadar olan yollarda binlerce halk dolmuştu. Y. Kemal Bey'in başkanı olduğu heyet, alkışlarla vapura bindi. Toplulukta Trakya heyeti, Darülfünun talebe heyeti, Edebiyat Fakültesi talebeleri bulunmaktaydılar. Edebiyat Fakültesi talebeleri, Yusuf Kemâl Bey'e bir altın kalem hediye ettiler. Yusuf Kemâl Bey, Trakya Heyetine "Trakya'nın anavatana katılacağını" müjdeledi. Gazetecilere de özetle şunları söyledi; "Davamız, Millî Davadır ve Bu Misâk-ı Millîdir. İstanbul'un gösterdiği yakın ilgiden memnunum." *Yeni Gün*, 3 Mart 1338.

tendi. Heyet Başkanı Yusuf Kemâl Bey, bu teklifi reddetti ve "O buraya gelsin" şeklinde cevap verdi. Uzun tartışmalardan sonra İngiliz subayı, Türk Heyeti'nin yanına gelmek zorunda kaldı. Bu durum, Türk Heyeti açısından büyük bir prestij meydana getirmişti⁴⁴.

Yusuf Kemâl Bey'in Avrupa'daki Görüşmeleri

Nihayet Heyet, Fransa'ya ulaştı. Marsilya'ya varıldığında karşılamaya gelenler arasında F. Bouillon bulunmaktaydı⁴⁵. Yusuf Kemâl Bey ve Heyet, burada fazla kalmadan hemen Paris'e geçti. Paris'te bazı görüşmeler yapıldı. Buradaki görüşmelerle ilgili olarak Y. Kemâl Bey, Hariciye Vekâleti'ni gönderdiği raporda özetle şöyle belirtmektedir: "*Poicare, İtilâfname'nin (Ankara İtilâfnamesi) harfiyyen tatbiki lüzümünden bahsetti. Ayıntap'da, (Gazi Antep), Ceyhan'da ve Mersin'de Fransız askerlerinin mezarlarına yapılan tecavüzlerden şikayette bulundu. Poincare, gayet ihtiyatkar bir zat. Barış meselesi Ankara İtilâfnamesi merbutatı dairesinde müttefikleriyle beraber tetkik edecekler. Metalib-i Millîyeyi kendisine geniş olarak izah ettim. İzmir'de Rum ekseriyetinin bulunduğu iddiasına karşı ise İzmir Şehri'nin Müslüman ekseriyeti olduğunu böyle olmasa bile İzmir'in Türkiye'den ayrılmasının Anadolu'yu boğazlamak demek olacağını söyledim. Fransız mezarlarına yapılan tecavüz gibi şikayetlerle ilgili olarak gereğinin yapılacağını kendisine söyledim.*"⁴⁶

Daha sonra Yusuf Kemâl Bey, buradan 9 Martta Londra'ya geçti⁴⁷. Londra'ya varır varmaz Dail Telgraph Gazetesi Ankara Hükûmeti'nin Hariciye Vekili ile bir mülâkat yaptı. Vakit Gazetesi'nde yayınlanan bu makale şöyledir:

44 Bayur, *Belleten*, s. 638.

45 *Yeni Gün*, 8 Mart 1338; Yusuf Kemâl Bey'le F. Bouillon, daha önce 1921 yılının Haziran ayında tanışmışlar ve birlikte Ankara'ya gelmişlerdi. Ankara İtilâfnamesi sırasında samimiyeti iletmişlerdi. Y. Kemâl Bey, 7 Mart 1922 günü Marsilya'ya geldiği zaman kendisiyle F. Bouillon arasındaki konuşmayı şöyle nakletmektedir: "*O, siz burada ne geziyorsunuz? sualime karşı 'hayret edecek bir şey yok, suç ortağımın Marsilya'ya geldiğini duydum. Onu karşılamaya geldim.'* cevabını verdi. Fransa'nın İngiltere'den ayrılıp TBMM ile bir itilâf akdetmesi bir suç imiş. Bu suçu ikimiz işlemişiz. Onun için F. Bouillon bana daima (suç ortağım) diye hitap ederdi." Bk. Tengirşenk, *age.*, s. 245.

46 Yusuf Kemâl Bey'in Paris'ten Hariciye Vekâleti'ne göndermiş olduğu 2 Mart 1922 tarihli rapor; Sonyel, *age.*, c. 2, s. 222.

47 Gotthard Jaeschke., *Türk Kurtuluş Savaşı Kronojisi-I*, Ankara-1971, s. 176.

"Hariciye Vekili Londra'ya geldikten beş dakika sonra bir mülâkat rica ettim. Yusuf Kemâl Bey'in takip ettiği siyasetin dostane bir münekkidi (eleştiricisi) olmadığım halde kendisi beni samimi bir şekilde karşıladı. Bunun için kendisine müteşekkirim. M. Bouillon ile Ankara Muahedesi'ni, M. Çiçerin ile Moskova Muahedesi'ni akdeden Yusuf Kemâl Bey, selefi Bekir Sami Bey'den fikren daha yüksek bir şahsiyettir. Yusuf Kemâl Bey, bünyesi itibariyle küçük bir adamdır. Bununla beraber Mustafa Kemâl Paşa'nun kuvvetli sağ kolu olup azim sahibi bir adamdır. Yusuf Kemâl Bey, Moğol ırkına benziyor. Geniş alnı ince çenesi ve bilhassa nazif gözleri ve ince dudaklarıyla Ankara Hariciye Vekili tıpkı Lenin'e(!) benziyor. Yusuf Kemâl Bey, ağır ağır ve büyük bir dikkat ve itina ile görüşür. Kulandığı her kelimeyi tartar muarızının (karşısındaki kimsenin) kendisi için kurduğu tuzağa düşmekten daima şüphelenir. Yusuf Kemâl ile görüşmek M. Franklin Bouillon gibi cerbezeli bir recülü (adamı) hükümeti nasıl atlatıp da Ankara için bu kadar müsait şartlarla bir muahede akdetmeye muvaffak olduğunu anlamaya kafidir."⁴⁸

Bu arada İstanbul Hükümeti'ni temsilen temaslarda bulunmak üzere gelen A. İzzet Paşa'da 9 Martta Londra'ya ulaşmıştı. Burada L. Curzon'la bir görüşme yaptı⁴⁹. Bu kısa görüşmede Curzon, İzzet Paşa'ya, Yusuf Kemâl Bey ile mülâkat yapıp yapmaması konusunda onun fikrini sordu. Bu soruya, İzzet Paşa olumlu cevap verdi. Daha sonra İzzet Paşa'nın Yusuf Kemâl Bey'e iletmek istediği bir husus olup olmadığını sorması üzerine İzzet Paşa "Arzu ettiği takdirde efkâr (fikirlerimi) ve metalibimi (isteklerimi) açıklayan bir muhtırayı takdim edebilirim" şeklinde cevap verdi⁵⁰.

A. İzzet Paşa ile L. Curzon arasında bu görüşme olurken Yusuf

48 Vakit, 21 Mart 1922; Tengirşenk, age, s. 246.

49 Bu görüşme İngiliz belgeleri arasında bulunmamaktadır. Diğer görüşmelere ait belgelerin bulunup sözkonusu 9 Mart tarihli görüşmeye ait belgelerin bulunmamasını Y. Hikmet. Bayur şöyle değerlendirmektedir; Bu buluşmada konuşulanların hiç kimse tarafından bilinmemesini istemiş olabilirler. Daha sonra Bayur, şu sonuca varmaktadır; "Böyle bir durumda hemen akla gelen, Sevr'den iyi ancak Misâk-ı Milliden geri bir barışı, Ankara reddederse ona bu işi zorlamak için Padişah hükümetiyle aralarında sıkı bir dayanışma kurmuş olacak olan büyük devletlerin tutacakları yolun Lord Curzon'la A. İzzet Paşa arasında görüşülmüş olmasıdır. Bk. Bayur, **Belleten**, agm, s. 658.

50 İzzet Paşa, age., c. 2, s. 170.

Kemâl Bey, henüz L. Curzon ile görüşme yapmamıştı ve kendisine ayrılan otelde kalıyordu. Bu sırada kendisine İstanbul Hükûmeti'nin temsilcisi Reşit Paşa, bir teklif getirdi. Teklif şöyleydi; İzzet Paşa, 16 Martta Curzon ile bir görüşme yapacaktı. Yusuf Kemâl Bey'de aynı gün Curzon ile görüşmek üzere randevu almıştı. Ayrı ayrı saatlerde görüşmektense birlikte görüşme yapmaları birlik ve beraberlik açısından daha iyi olabilir miydi? Yusuf Kemâl Bey, Reşit Paşa'nın aracılık ettiği bu teklife şöyle cevap verdi; *"Benim bu teklifinize iki cevabım var biri resmi öteki hususi. Resmi cevabım, bu gibi önemli meselelerde biz TBMM'den sarih talimat almadıkça bir harekette bulunamayız. Yarına kadar Meclisten cevap almak da mümkün değil. Hususi cevabım "A Paşa! İstanbul Hariciye Nazırı ile Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Hariciye Vekili birleşecek başka yer bulamadılar da İngiltere Hariciye Nezaretini mi buldular?"* Bu diplomatik cevaptan anlaşıldığı gibi Ankara Hükûmeti'nin Hariciye Vekili Bey, İstanbul Hükûmeti'nin teklifini kabul etmemişti⁵¹.

Hariciye Vekili, Yusuf Kemâl Bey, 16 Mart 1922 akşama doğru yanında Nihat Reşat Bey'le birlikte İngiltere Hariciye Nazırı, L. Curzon ile bir görüşme yaptı⁵². Bu görüşmede, Curzon Y. Kemâl Bey'e önce TBMM'nin görüşlerini sordu. Yusuf Kemâl Bey, buna şu karşılığı verdi. *"Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetinin nokta-i nazarı Misâk-i Millî ile âleme ilân edilmiştir. Türk Milleti ile İngiliz milletinin asli menfaatları arasında bir zıtlık bulunmadığını zannediyorum. Büyük Britanya Hükûmeti, Misâk-ı Millî'yi kabul ederse ortada İhtilâf sebebi kalmayacaktır."* Curzon, Moskova Antlaşmasıyla ilgili olarak Sovyetlerin Ankara'ya para ve silah yardımı yaptığını belirterek şöyle bir soru sordu: *"Türk milletinin hissiyatı ile Sovyetlerin hissiyatı arasında derin farklılıklar vardır. Siz bir taraftan Türk milleti ile İngiliz milleti arasında hiç bir zıtlık yok diyorsunuz, bir taraftan da Sovyetlerle ittifak yapıyorsunuz. Bu nasıl olur?"* Yusuf Kemâl Bey, buna cevap olarak, *"Sovyetlerle yapılan Andlaşmanın hakiki mahiyetini izah ettim"* şeklinde belirtmekte ayrıntılı bilgi vermemektedir. Curzon daha çok Sovyetler'in Ankara

51 Tengirşenk, age., s. 248.

52 Bayur, Belleten s. 658.

Hükûmeti'ne yapmış olduğu silah yardımı ve bu silahların güney cephesinde kullanılmasından şüphelenmekteydi. Şunları söyledi; "*Bundan mak-sat, Musul ve Irak'a doğru askerî hareket yapmamış. Barış arzu edildiği ve onun iadesine çalışıldığı bir sırada Sovyetler'in yardımı ile çoğalttığınız kuvvetinizle bizim işgal ve mandamız altında olan memleketlere karşı tehditkar bir vaziyet almak doğru mu?*" Yusuf Kemâl Bey, buna cevabı olarak, bu silahların sadece savunma amacıyla alındığını ve kimseye saldırmak gibi niyetlerinin olmadığını ifade ederek şunları söyledi: "*Bizi öldürmek istiyorlar, biz de kendimizi müdafaa ediyoruz. Buna müdafaa-i nefis, meşru müdafaa derler. Her milletin hukuku müdafaa-ı meşrua halinde bulunanlara her türlü silahı kullanmaya cevaz verir.*" Daha sonra Yusuf Kemâl Bey, toplanacak konferansta hangi konuların görüşüleceğini sordu. Curzon, bu konunun biraz önce İstanbul Hükûmeti'nin temsilcisi İzzet Paşa ile görüştüğünü ve O'na bu hususta gerekli açıklamalarda bulunduğunu belirterek söz konusu noktaları "*vakit kaybetmemek*" için yanında bulunan görevliye okuttu. Söz konusu notlar anahatlarıyla şöyledir:

Görüşmekten maksat, Türk Yunan Savaşı'na son vermektir. Şunu da söyleyeyim ki İngilizler'in ne Türk milletine ne Türk Hükûmeti'ne ne de İslâm dinine husumeti var. Fakat siz aleyhimize savaşa girdiniz. Bu yüzden savaş iki üç sene uzadı. Öyle olduğu halde biz, Türklere haşin davranmak istemiyoruz. Fakat barış şartlarının mağluplar tarafından dikte edilmesini de kabul edemeyiz. Sevr Andlaşması'nın imzalanmasından beri şartlar değişti. Şimdi gereken değişikliği yapacağız. Bu değişiklikler ana hatlarıyla şöyledir; Önce Anadolu'da bulunan azınlıklar hakkında garanti isteyeceğiz. Boğazların tarafsızlığı sağlanacaktır. Eğer geçitler (İstanbul ve Çanakkale Boğazları) ile Marmara sahillerinin yine Türklere bırakılacağını zannediyorsanız büyük hata olur. Savaşın önceki borçlar ve savaş dolayısıyla meydana gelen talepler, Kapitülasyonlar meselesi, ileride askerlikte mecburiyet sisteminin kabul edilmesini kabul edemeyiz. İzmir'e sahip olmak hususundaki arzunuzu biliyoruz. Fakat İzmir'e Yunanlıların İtilâf Devletleri'nin daveti ile gittiler. Bunun dışında İzmir'de memleketin refahını sağlayan Rumlar vardır. İzmir'de özel bir yönetim kurulmalıdır. Bütün bu şartlar gerçekleşmesi ve benim sözümün din-

lenebilmesi için ilk ve esaslı şart muhasamata (düşmanlık) başlanılmamasıdır. İngiltere Hariciye Nazırı L. Curzon bunları söylemekteydi. Yusuf Kemâl Bey, bu konularda herhangi bir değerlendirme yapmadı. Curzon'a Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki Müslümanların mübadelesi hakkında görüşlerini sordu. Curzon buna karşılık olarak; bunun tatbikinin çok zor olduğunu belirtti⁵³. Görüşme bu şekilde karşılıklı "yoklamalarla" sona erdi.

Yusuf Kemâl Bey, 19 Martta resmi bir akşam yemeğinde İngiliz Hariciye yetkililerinden Forbes Adam'la görüştü. Burada Misâk-ı Milli'nin gerçekleştirmek arzusunda olduklarını söyleyerek Türkiye'ye itimada dayanan bir andlaşma yerine "intikam" andlaşması kabul ettirmenin tehlikelerine işaret etti⁵⁴.

Ankara Hükûmeti'nin Hariciye Vekili, bu arada meşhur tarihçi Toynbee tarafından bir akşam yemeğine davet edildi. Toynbee'nin evinde gerçekleşen bu yemekte, Birinci Dünya Savaşı sırasında Arabistan'daki faaliyetleriyle tanınan Laurens de bulunmaktaydı. Yusuf Kemâl Bey, hatıralarında Toynbee'nin evinde vuku bulan görüşmeleri şöyle anlatmaktadır: *"Epeyce görüştüük. Laurens bana hulaseten sizi yani Türkləri mahvetmek istedim. Muvaffak olamadım. Kürdistan teşkil etmek istedim. Ona da muvaffak olamadım."* Burada Y. Kemâl Bey, Laurens'in bu sözlerini *"Fakat Arabistan'ı teşkilatlandırmayı başardım demek istemektedir"* şeklinde yorumlamaktadır. Daha Toynbee'nin evinde olan görüşmeyle ilgili olarak şöyle devam etmektedir; *"O günlerde gazeteler Arap birliğinden bahsediyorlardı. Kendisine 'bu birlik olursa Britanya İmparatorluğu'nun adeta bel kemiği olan Şap Denizi'nin (Kızıl Deniz) etrafında bir imparatorluk olacak, buna nasıl razı oluyorsunuz?' diye sordum. 'Biz, değil bütün Arapların iki Arap kabilesinin bile birleşmeyeceğine kaniyiz. Onun için bu birleşme sözlerine kulak asılmıyoruz.' cevabını verdi. Vakit hayli ilerlemişti. Y. Kemâl Bey, ev*

53 Tengirşenk, age., s. 253-254; Yusuf Kemâl Bey'in ifadelerinde Londra'da Curson ile bir defa görüşülmüş gibi bir intiba verilmektedir. Halbuki, 16-18 Mart günlerinde olmak üzere iki kez görüşme gerçekleşmiştir. Bayur, *Bellekten*, s. 658; Sonyel, age., c. 2, s. 222-224.

54 Sonyel, age., c. 2, s. 224.

sahibinden müsaade istemek üzere şunları söyledi; 'sayenizde bu gece âdeta bir Türk köy odasında sohbet ettik.' Daha sonra Y. Kemâl, Laurens hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır; 'M. Laurens, o kadar sözü özüne uygun konuşuyor ki, karşımda saf bir Türk konuşuyor zannettim. Bu sözler bana tatlı geldi. Çünkü açık, merçe konuşmayı aleyhimizde de olsa takdir etmek bizim adetimizdir' şeklinde sözlerine açıklama getirdi. Bunun üzerine Laurens şunları söyledi; 'Durun size bir şey daha söyleyeceğim. Ermenileri bir yerden ömür yere naklettiniz diye sizi itham ediyorlar. Ben etmiyorum. Irak'ta birkaç bin Ermeni vardı. Onlara 'Erivan'a gidin' dedim gittiler. Gitmeselerdi belki ben de sizin gibi harekete mecbur olacaktım. Çünkü bir toprakta yalnız bir millet yaşar.'⁵⁵

Ankara Hükûmeti'nin Hariciye Vekili, Londra'daki görüşmelerini tamamladı. Buradaki görüşmelerden olumlu bir sonuç elde edilememişti. Bundan sonra Yusuf Kemâl Bey, Londra'dan ayrılarak 21 Martta Paris'e döndü⁵⁶. Burada yine kendisini karşılayanlar arasında F. Bouillon vardı. Aynı günün akşamı birlikte akşam yemeği yediler. Yemekte Miralay Ma-ujen'de vardı. Burada F. Bouillon, Yusuf Kemâl Bey'e, iki gün sonra Mareşal Depare'nin kendisini yemeğe davet edeceğini, kendisinin bunu kabul edip etmeyeceğini sordu. Yusuf Kemâl Bey, "Bu davet beni İzzet Paşa ile buluşturmak için mi tertip ediliyor?" şeklinde karşılık verdi. F. Bouillon'un Londra'daki gelişmelerden haberi olmadığı anlaşılıyordu. Yusuf Kemâl Bey, Londra'da Reşit Paşa'nın kendisine yapmış olduğu teklifi ve vermiş olduğu cevabı F. Bouillon'a aktardı ve bu öneriyi de reddetti. Yusuf Kemâl Bey, kendisiyle İstanbul Hükûmeti'nin Hariciye Nazırı İzzet Paşa'nın bir araya getirilmek istenmesini şöyle değerlendirmektedir; "İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı İzzet Paşa ile Ankara Hariciye Vekilini birleştirmek oyunu İstanbul'da hazırlandı. Londra'da oynanmak istendi. Fransa Hariciyesi, oyunda muvaffak olundu zannetti. Fakat Büyük Millet Meclisi'nin manevi kuvveti Hariciye Vekilini korudu. Onun muti (itaatkar) hizmetkari bu dolaba düşmedi."⁵⁷

55 Tengirşenk, age., s. 255.

56 Jaeschke, age., s. 177.

57 Tengirşenk, age., s. 256.

Yusuf Kemâl Bey, Paris'e geldiği günün ertesi günü (22 Mart 1922) üç müttefik devletin hariciye vekilleri toplanarak barış şartlarını görüştüler ve aynı gün karara bağladılar. Aslında Fransa, Türkiye ile Sevr dışında yeni bir andlaşmasının yapılmasına taraftardı. Fakat İngiltere'nin bu konuda bazı endişeleri vardı. Bunlar Türkiye'nin yakın tarihte Yunan ordusuna karşı başarılı bir taarruza girişmesi, Türkiye'nin Irak'a karşı askerî bir hareket yapması ihtimali ve nihayet Türkiye'nin Rusya ile olan dostluğunun nereye kadar gelişeceği gibi hususlardı.

Bu endişelerden dolayı İngiltere, bir barış konferansı toplanmadan önce Türkiye'nin Yunanistan ile arasında mütareke olması gerektiği tezini ileri sürmüştür. Yusuf Kemâl Bey ise, L. Curzon ile yaptığı görüşmelerde; Anadolu'yu Yunanlılar tahliye etmeden barış görüşmelerine geçilmesinin mümkün olmadığını söylemişti. Ankara'nın teklifi kabul görmedi ve İtilâf Devletleri, 22 Mart 1922 tarihinde mütareke şartlarını Türkiye ile Yunanistan'a birer nota ile bildirdiler. Mütareke teklifinin esasları özet olarak şöyledir; Türk ve Yunan kıtaları arasında 10 km eninde boş bir kordon bırakılacaktır. İki taraf da ordularını takviye etmeyeceklerdir. Taraflar ordularının mevzî durumunu değiştirmeyeceklerdir. İtilaf Devletleri müessilliklerinden oluşan askeri bir heyet, mütareke şartlarının uygulanıp uygulanmadığını kontrol edeceklerdir. Taraflar arasındaki muhasamat 3 ay süre ile tatil edilecek ve barış yapılabancaya kadar bu üç aylık süre kendiliğinden geçer ay uzamış olacaktır⁵⁸.

Yusuf Kemâl Bey, bu şartları Paris'te aynı günün akşamına doğru öğrendi. Henüz kendilerine resmi bir tebligat yapılmamıştı. Heyeti toplayarak Ankara'ya hemen dönülüp dönülmemesi konusunda istişarede bulundu. Ağırıklı görüş Paris'te kalınmasıydı. Fakat Yusuf Kemâl Bey, bu şartlarda hemen Paris'i terk etmeyi düşünüyordu. Çünkü Hariciye Vekiline göre "*Müttefik Devletlerin Hariciye nazırları bizim elimizi kolumuzu bağlamak istiyorlar. Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili, artık bir saat bile Paris'te kalamazdı.*"⁵⁹ Yusuf Kemâl Bey'in Londra'da yapmış olduğu te-

58 Yusuf Hikmet Bayur, *Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti*, İst-1934, s. 102-106.

59 Tengirşenk, *age.*, s. 257.

maslar sonucunda olumlu bir sonuç elde edilemedi ama Paris'teki görüşmeleri sonucunda silah araç ve gereç temin edilebilmiştir⁶⁰. Yusuf Kemâl Bey, Paris'ten hemen ayrılmak konusunda kesin kararlıydı. Bunun üzerine M. Poincare, Hariciye Vekilini kararından vazgeçirmek istediye de başarılı olamadı.

Sonuç

Yusuf Kemâl Bey, Paris'ten Mart ayının sonlarına doğru ayrılarak 3 Nisan 1922 tarihinde Ankara'ya döndü⁶¹. Paris ve Londra'da yapılan görüşmeler sonucunda; Fransa'nın ikinci ve üçüncü derece ileri gelenleri Ankara'yı destekler bir eğilim içinde görünüp bir takım vaatlerde bulunurken, üst seviyedeki sorumluların iyi niyet gösterisi yanında, müttefikleriyle birlikte hareket etmek zorunda oldukları görüşünü ileri sürmek suretiyle çekingen bir tavır ortaya koyuyorlardı. İngiltere, müttefiklerinin Anadolu'yu boşaltmayı kabul ettiklerini, fakat ısrarla Yunanlılarla mütareke yapılmasını istiyordu. Yusuf Kemâl Bey, Avrupa'da yapmış olduğu temasları konusunda Mustafa Kemâl Paşa'ya göndermiş olduğu raporunda şunları belirtmektedir; Öncelikle Anadolu'da yapılan mücadelenin ve dökülen Türk kanının heder olmadığını ve sarf edilen mesainin boşa gitmemiş olduğunu belirttikten sonra raporunda İslâm dünyası ve Avrupa kamuoyunun durumuyla ilgili olarak şöyle demektedir; "Afrika ve Hind Müslümanlarının Mustafa Kemâl Paşa hazretlerine ve onun meydana getirdiği muazzam esere karşı olan nazarlarının bizim tasavvur edemediğimiz bir derecede olduğu, Fransa'da ve Londra'da pek bariz bir şekilde görülmektedir. Fransa'da kamuoyu bize dönüktür. İngiltere'de de bu şekildedir. L. George, kabinesinin Yunan dostluğu ve Türk düşmanlığı suretinde takip ettikleri siyasetin yanlış bir yol olduğu teslim olunmaktadır. İngiliz iş çevrelerinin memleketimizde ticaret edememeleri Hindistan'ın lehimizdeki talepleri, bilhassa Türkiye'nin asla mahvedilemeyeceği hakikatinin sabit olması, bu değişikliğin amillerindedir. Lord Derby, kendisinin Türk dostu ve Yunan düşmanı olduğunu ve ihtiyaç halinde ken-

60 Sonyel, *age.*, c. 2, s. 206.

61 Jaeschke, *age.*, s. 178.

disine müracaat edebileceğimizi bana mahremane (gizli olarak) söylemiştir. Fransa Başvekili, bizim hukukumuzu müdafaa için İngiltere ile ipi koparacak kadar bir cesaret gösteremiyor ve gösteremeyecektir. Mebusan ve Ayandan, matbuattan ve hariçten bir çok dostlarımızın tazyiki, Poincare üzerinde epey tesir yapıyorsa da bu tesir bizim arzu ettiğimiz derecede azami netice meydana getirmemektedir. Lord Curzon, kendi kurduğu binayı elinden geldiği kadar az taviz vermeye ve netice olarak bize mümkün olduğu mertebede az taviz vermek istiyor. İtalya Hükûmeti'nin bilhassa Hariciye Nazırı Schanzer'den ciddi bir hareket beklenemez."⁶²

Yusuf Kemâl Bey'in de raporunda belirttiği gibi Avrupa'da resmî mercilerde değişen herhangi bir şey olmamakla birlikte özellikle Anadolu hareketine en fazla olumsuz tepki gösteren İngiltere'de kamuoyunda, ticaret çevresinde ve sömürgelerinde oluşan Türkiye hakkındaki olumlu akım sevindiriciydi.

24 Ağustosta Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve Batı Cephesi komutanları harp karargahları ile taarruz bölgesinde küçük Şuhut kasabasına gittiler. 26 Ağustos sabahı, Genel Kurmay Başkanı ve Cephe Komutanı, taarruz alanında Koca Tepe'ye geldiler. Sabahleyin saat 05.30'da Büyük Taarruz başladı. 30 Ağustosta bizzat Başkomutan M. Kemâl Paşa'nın idare ettiği savaşta Yunan ordusu büyük bir kısmı imha edilmişti. 2 Eylülde Ordularımız Uşak'a girdi ve Yunan ordularının başkomutanı General Trikopolis, esir alınmıştı. Geniş bir cephe ile batıya doğru ilerleyen ordumuz, 9 Eylülde İzmir'e girmişti. M. Kemâl Paşa 10 Eylülde İzmir'e geldi. 18 Eylülde Batı Anadolu Yunan ordularından tamamıyla temizlenmişti.

⁶² Yusuf Kemâl Bey'in Avrupa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu 10 Nisan 1922 tarihli rapor.